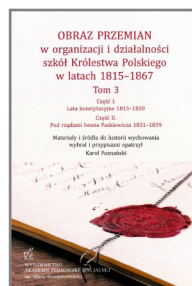

Andrzej Paweł Bieś, SI
ORCID: 0000-0002-2857-8125
Akademia Ignatianum w Krakowie

Szkolnictwo Królestwa Polskiego w dokumentacji urzędowej

Education of the Kingdom of Poland
in Official Documentation

*Obraz przemian w organizacji i działalności szkół
Królestwa Polskiego w latach 1815–1867. Tom 3. Część I:
Lata konstytucyjne 1815–1830. Część II: Pod rządami
Iwana Paskiewicza 1831–1839. Materiały i źródła
do historii wychowania wybrał i przypisami opatrzył
Karol Poznański, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki
Specjalnej, Warszawa 2021, ss. 540*

Najnowsza publikacja prof. Karola Poznańskiego, wybitnego badacza dziejów polskiej edukacji w zaborze rosyjskim, stanowi kontynuację opublikowanych w 2019 roku *Materiałów i źródeł do historii wychowania* (Poznański 2019a, 2019b). Podobnie jak w poprzednich tomach serii, wydawnictwo przynosi autorską kolekcję dokumentów dotyczących funkcjonowania szkolnictwa w Królestwie Polskim, z której chętnie skorzystają zarówno historycy wychowania, jak i miłośnicy wiedzy o dziejach ojczystych. O ile wcześniejsze zbiory dotyczyły przed wszystkim ustawodawstwa szkolnego – ukazów carskich, postanowień i rozporządzeń,

SPI Vol. 25, 2022/2
e-ISSN 2450-5366

Reviews

Recenzje

wytycznych, w tym instrukcji programowych i planów nauczania, wydawanych przez władze administracyjne różnego szczebla – o tyle prezentowany tom zawiera głównie dokumentację o charakterze sprawozdawczym, a więc pozwalającym na weryfikację realizacji w praktyce szkolnej założeń prawnych i wytycznych programowych. Tym samym Autor wyboru odsłania przed czytelnikami obraz zmian zachodzących w rzeczywistej organizacji i działalności systemu szkolnego na terenie Królestwa Polskiego. Zbiór obejmuje zarówno dokumenty oryginalnie drukowane lub fragmenty zaczerpnięte z wcześniejszych edycji źródłowych opatrzonych nowym aparatem naukowym, jak i niepublikowane dotychczas materiały rękopiśmienne przechowywane w archiwach krajowych i zagranicznych.

Całość materiału źródłowego podzielona została na dwie części, odpowiadające klasycznemu podziałowi na dwa zasadnicze okresy w dziejach tzw. Kongresówki – czasy konstytucyjne (1815–1830) oraz rządy namiestnika Iwana Paskiewicza (1831–1856). W części pierwszej, którą otwierają fragmenty wspomnień Kajetana Koźmiana z przełomu 1814 i 1815 roku (Koźmian 1907: 132–149), znalazły się teksty podzielone przez Autora wyboru na siedem zasadniczych grup. Ze względu na rodzaj dokumentów, można wśród nich wyodrębnić następujące kategorie: 1) raporty okresowe Rady Stanu, 2) sprawozdania roczne Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (WRiOP), 3) uwagi komisji parlamentarnych do raportów Rady Stanu, 4) instrukcje dla wizytatorów szkół, 5–7) usystematyzowane informacje na temat edukacji, publikowane w kolejnych tomach „Rocznika Instytutów Religijnych i Edukacyjnych”.

Zamieszczone w części pierwszej wydawnictwa fragmenty dotyczące kwestii edukacyjnych, zaczerpnięte z czterech raportów Rady Stanu, przedrukowane zostały z edycji z roku 1984 (Leskiewiczowa, Ramotowska 1984: 27–41, 97, 99–111, 185, 191–195, 198–199, 267, 271–276), przy czym – jak zaznaczył Autor opracowania – w przedruku zrezygnowano z cytowania wielu szczegółowych przypisów, uzupełniając natomiast niektóre z nich informacjami bibliograficznymi o późniejszych publikacjach (Poznański 2021: 21). Również dwa teksty odnoszące się do edukacji i wychowania publicznego zawarte w uwagach komisji parlamentarnych (Izby Polskiej i Senatu) o raportach Rady Stanu pozyskane zostały z wcześniejszej edycji źródłowej (Leskiewiczowa, Ramotowska 1995: 261–278, 382–392).

Osobną kategorię źródeł drukowanych stanowią dane publikowane w urzędowym biuletynie „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych” z lat dwudziestych XIX wieku. Opracowywane przez urzędników Wydziału Oświecenia na podstawie sprawozdań i raportów płynących ze szkół zawierają m.in. syntetyczne dzieje poszczególnych instytucji, ich skład osobowy (kadry), krótki opis działalności i bazy materialnej, a także informacje statystyczne o wychowankach, stanowiąc dla współczesnych badaczy cenne i przyjazne do konsultacji kompendium wiedzy. Ponieważ oryginały druki należą dziś do rzadkości, przywołanie ich w zbiorze materiałów źródłowych jest jak najbardziej uzasadnione.

Natomiast do grupy pierwodruków zliczyć należy sześć sprawozdań rocznych Komisji Rządowej WRiOP pochodzących z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz dwie instrukcje dla wizytatorów szkół przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu. Na końcu kolekcji sprawozdań rocznych ułożonych w porządku chronologicznym Autor opracowania umieścił jeszcze interesujący wybór dziesięciu tekstów o charakterze problemowym, dotyczący zabiegów władz oświatowych z lat 1817–1821 o upowszechnienie kształcenia elementarnego za pomocą metody wzajemnego nauczania. Metoda ta, nazywana również metodą monitoringu, wypracowana na przełomie XVIII i XIX wieku przez Josepha Lancastera i Andrew Bella, polegała na bezpośrednim kształceniu przez nauczyciela grupy uczniów najzdolniejszych (tzw. monitorów), którzy następnie korzystając z określonych metod i pomocy dydaktycznych przekazywali zdobytą wiedzę kolejnym grupom uczniów. Zastosowana z powodzeniem w szkolnictwie angielskim i amerykańskim (Kurdybacha 1967: 15–20; Draus, Terlecki 2005: 18–20), cieszyła się poparciem władz oświatowych Królestwa Polskiego ze względu na stosunkowo niskie koszty ekonomiczne przy dużej efektywności procesu kształcenia. Przytoczone dokumenty obejmują przedruk prezentacji metody wzajemnego nauczania dokonanej przez Józefa Lipińskiego na posiedzeniu Komisji Rządowej WRiOP w 1817 roku (Bobkowska 1928: 308–312) oraz wybór przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i niepublikowanych dotąd dziewięciu pism z korespondencji urzędowej między Komisją Rządową a Komisjami Wojewódzkimi z lat 1820–1821, w tym rzeczowe odpowiedzi

nauczyciela szkoły wojewódzkiej w Lublinie i propagatora metody Jana Kantego Krzyżanowskiego.

W części drugiej recenzowanej publikacji znalazły się, jak pisze Autor opracowania, „wszystkie ważniejsze, mocno zróżnicowane teksty, dotyczące praktycznej działalności władz oświatowych” (Poznański 2021: 288) z lat 1831–1839, ułożone w porządku chronologicznym. Są to w zdecydowanej większości rękopiśmienne sprawozdania, wykazy i zestawienia, a także fragmenty korespondencji urzędowej pochodzące z archiwów krajowych oraz Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu. Jedynym źródłem narracyjnym, jakie znalazło się w wyborze, są trzy fragmenty z *Kroniki szkół Królestwa Polskiego po 1831 r.* pióra Jan Kantego Krzyżanowskiego, której rękopis jest przechowywany w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zdaniem Autora treść *Kroniki* znakomicie ilustruje i uwiarygadnia przyjętą tezę objaśniająca i streszczającą badaną epokę, jako „nieudaną próbę stworzenia kadłubowego, prorosyjskiego sytemu szkolnictwa” (Poznański 2021: 288).

W opublikowanych materiałach możemy odnaleźć liczne teksty ukazujące obraz pracy nauczyciela w omawianym okresie. W tym kontekście problemowym warto zwrócić szczególną uwagę na trzy z nich. Dokument nr 4, zatytułowany „Instrukcja dla nauczycieli i profesorów szkół publicznych w Królestwie Polskim z 1833”, to przykład pisma urzędowego skierowanego przez władze oświatowe do wszystkich dyrektorów gimnazjów w Królestwie. Dokument nr 5 – „Prawidła dla nauczycieli szkół elementarnych” – zawiera wskazówki metodyczne dotyczące nauczania czytania, pisania, rachunków i rysunku. Wchodzący w skład zbioru korespondencji z lat 1838–1839 dokument nr 15.3. – „Wykład prawa w piotrkowskim gimnazjum” – jest odpowiedzią dyrektora gimnazjum na zapytanie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego i zawiera informacje o pracy nauczyciela Piotra Białobrzeskiego, m.in. rozkład treści nauki prawa w poszczególnych klasach oraz wykaz wykorzystanej literatury. Oryginały wszystkich trzech dokumentów pochodzą z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie, przy czym „Prawidła” były już wydane drukiem w latach 60. XIX wieku (*Zbiór* 1866: 199–211).

Z języka rosyjskiego przełożono obszerne sprawozdanie kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego, generał majora Mikołaja

Okuniewa, o stanie i działalności placówek oświatowych w roku szkolnym 1839/40 (dokument nr 17), przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu. Z tego samego Archiwum pochodzą jeszcze kolejne cztery dokumenty – sprawozdanie kuratora o specjalnych zakładach naukowych (nr 18), dane statystyczne o uczniach kursów dopełniających (nr 19), uwagi dodatkowe do sprawozdania kuratora (nr 20), tajna lista z elementami charakterystyki rosyjskich nauczycieli według roku ich przybycia do Królestwa Polskiego (nr 29). Niestety w tych przypadkach w aparacie krytycznym pominięto informację o języku oryginału.

Dopełnieniem obrazu przemian zachodzących w organizacji szkolnictwa epoki paskiewiczowskiej są zestawienia statystyczne i wykazy (dokumenty nr 22–28), mówiące m.in. o liczebności uczniów i szkół, datach otwarcia placówek, nauczycielach i ich wykształceniu, wyznaniu mieszkańców, wydatkach na szkolnictwo, a także o pochodzeniu społecznym uczniów. Jedynie w przypadku dokumentu nr 22 pojawiła się informacja, że dane pochodzą z raportów generalnych wizytatorów o stanie i działalności edukacyjnej badanych szkół w latach 1833/34–1839/40 oraz wskazano Archiwum Główne Akt Dawnych jako miejsce przechowywania publikowanego oryginału. O źródłach pochodzenia pozostałych dokumentów (także nr 7) edycja niestety milczy. Warto również pamiętać o lojalnym ostrzeżeniu wydawcy, iż przy publikacji dokumentów powtórzono sumowania zamieszczonych tabel i zestawień „czasami z błędami z oryginałów” (Poznański 2021: 6), co obliuguje korzystających do ostrożności w powoływaniu się na nie i sugeruje przeliczenie przed wysuwaniem ostatecznych wniosków.

Po stronie drobnych usterek edytorskich obok wspomnianych wyżej braków wypada zauważyć również niedobory w wykazie skrótów. Zabrakło rozwiązania m.in. takich często występujących określeń jak: KR SWDiOP (Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego), GWL (Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie), DGP (Dyrekcja Gimnazjum w Piotrkowie), który to skrót w dokumencie nr 12.4. zamieniono na GDP, ZPAKP WO (Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Oświecenia), WAPK (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach), WAPR (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Radomiu). Pomocą w ich rozwiązaniu i rozwianiu

ewentualnych wątpliwości, zwłaszcza dla mniej wprawnych czytelników, będzie sięgnięcie do wykazu skrótów zamieszczonego w pierwszym tomie serii (Poznański 2019a: 19–20). Natomiast w przypadku zapisu APR, użytego tylko raz w dokumencie nr 10.11., pozostaje domniemywać, że chodzi o Archiwum Państwowe w Radomiu.

Oczywiście tak drobne mankamenty nie umniejszają wyjątkowej wartości całej publikacji i ogromu pracy, jaki Autor włożył w pozyskanie, wybór i opracowanie rozproszonego materiału źródłowego. Udostępnienie tych dokumentów w formie drukowanej niewątpliwie wzbogaci warsztat naukowy zawodowych historyków wychowania, pozwalając na stawianie nowych hipotez i otwieranie perspektyw badawczych w wielu obszarach tematycznych związanych z dziejami edukacji szkolnej, a tym samym na formułowanie ocen mających solidne oparcie w pogłębionej i wnikliwej analizie źródeł. Z pewnością książka powinna również trafić na listę tekstów źródłowych wykorzystywanych w dydaktyce akademickiej i szkolnej. W ten sposób uczestnicy seminariów dyplomowych, młodzi naukowcy, miłośnicy historii i adepci *ars educandi* będą mogli docenić zarówno obfitość, jak i przydatność zgromadzonych informacji do podejmowanych przez siebie prób naukowego odtworzenia obrazu przeszłości.

Bibliografia

- Bobkowska W. (1928). *Nowe prądy w polskim szkolnictwie ludowym w początku XIX w.*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Draus J., Terlecki R. (2005). *Historia wychowania*, t. 2: *Wiek XIX i XX*, Kraków: Wydawnictwo WAM, WSFP „Ignatianum”.
- Koźmian K. (1907). *Pamiętniki Kajetana Koźmiana obejmujące wspomnienia od roku 1780 do roku 1815. Część 6*, Warszawa: Drukarnia Ed. Nicz i S-ka.
- Kurdybacha Ł. (1967). *Wychowanie i szkolnictwo w Anglii w początkach XIX w.*, [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 15–20.
- Leskiewiczowa J., Ramotowska F. (red.) (1984). *Obraz królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym*, t. 1: *Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816–1828*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Leskiewiczowa J., Ramotowska F. (red.) (1995). *Sejm Królestwa Polskiego o działalności rządu i stanie kraju. 1816–1830*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

- Poznański K. (red.) (2019a). *Ustawodawstwo szkolne w Królestwie Polski w latach autonomii administracyjnej 1815–1867. Materiały i źródła do historii wychowania*, t. 1: 1815–1839. Część pierwsza: 1815–1830. Część druga: 1831–1839, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Poznański K. (red.) (2019b). *Ustawodawstwo szkolne w Królestwie Polski w latach autonomii administracyjnej 1815–1867. Materiały i źródła do historii wychowania*, t. 2: 1840–1867. Część trzecia: 1840–1860. Część czwarta: 1861–1867, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Poznański K. (red.) (2021). *Obraz przemian w organizacji i działalności szkół Królestwa Polskiego w latach 1815–1867. Materiały i źródła do historii wychowania*, t. 3, cz. 1: *Lata konstytucyjne 1815–1830*, cz. 2: *Pod rządami Iwana Paskiewicza 1831–1839*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Zbiór (1866). *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia*, t. 1: *Szkoły elementarne*, Warszawa: Drukarnia Jana Jaworskiego.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr hab. Andrzej Paweł Bieś SJ, prof. AIK
Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: andrzej.bies@ignatianum.edu.pl